

INFORMAȚII DESPRE VLAHI ÎN IZVOARELE MEDIEVALE NORDICE. II

DE

VICTOR SPINEI

Explicarea elementelor istorice din lucrările scandinave despre miracolul sf. Olaf în Bizanț ca și a genezei acestei legende în literatura nordică comportă numeroase dificultăți cauzate de caracterul puțin explicit și dominat de latura ireală a narațiunii.

Lucrările despre miracolul regelui norvegian se deosebesc destul de mult între ele prin conținutul știrilor istorice pe care le furnizează. Mai complete din acest punct de vedere sînt *Óláfs saga ins helga* și *Heimskringla*. În *Haraldssaga Hardrádi* lipsesc precizările toponimice prezente în lucrările citate mai sus, în schimb se dau unele amănunte privitoare la conducerea armatei păgîne. Lipsa de concordanță în prezentarea unor detalii despre luptele bizantinilor cu păgînii din cadrul acestor lucrări se datorează faptului că scalzii le-au considerat de ordin secundar în ansamblul povestirii, acordînd prioritate sferei fantasticului. Legende despre sf. Olaf în redactări prescurtate, prin faptul că redau în formă rezumativă evenimentele și insistă numai asupra laturii supranaturale a narațiunii, prezintă un interes mai redus, mai ales că ele sînt compilații tîrzii.

Legendara intervenție în luptă a regelui sfînt este redată fără deosebiri esențiale în toate categoriile de izvoare. Latura fantastică este dominantă la ele, oscilația între legendă și istorie soluționîndu-se prin înclinarea spre ireal. Înflorirea supranaturalului se datorează perioadei îndelungate a transmiterii orale a legendei. Deși în unele cazuri tangentele cu realitatea sînt precare, legenda nu părăsește niciodată substratul istoric.

În descrierea făcută luptei dintre greci și păgîni din izvoarele nordice despre miracolul sf. Olaf sînt inserate cîteva amănunte prezentînd interes datorită legăturilor pe care le au cu realitățile istorice din SE-ul Europei. Vom încerca să facem dovada că prezența lor reflectă cunoașterea acestor realități și că nu sînt un produs al imaginației autorilor scandinavi.

Pentru început ne vom referi la sistemul înconjurării taberei păgîne cu care, plasate în spatele unui șanț de apărare, amintit în *Óláfs saga ins helga* și *Heimskringla*. În *Geisli* și în *Haraldssaga Hardrádi* nu se vorbește despre o astfel de tabără, menționîndu-se doar că păgînii se serveau în lupte de care. La populațiile nomade de stepă utilizarea căruțelor pentru

apărarea taberei și pentru protejarea arcașilor în timpul luptei este un fapt binecunoscut. Ammianus Marcellinus arată că alanii, când găseau locuri bune pentru pășunatul animalelor lor, își amenajau o tabără dispunând căruțele în cerc¹⁹⁶. Hunii cunoșteau și ei acest sistem de apărare și îl foloseau în războaie. În celebra luptă de la cîmpiile Catalaunice, din anul 451, fiind atacat de vizigoții care intrau în componența armatei lui Aetius, Attila a reușit să se salveze numai refugiindu-se în interiorul taberei sale formată din care¹⁹⁷. În secolul al VIII-lea, când arabii au atacat pe chazari și bulgari, s-au lovit de un sistem de apărare constituit din căruțe acoperite și legate între ele¹⁹⁸. Pecenegii, stăpînitorii de mai tîrziu ai stepeilor din răsăritul Europei, foloseau și ei carele pentru a-și proteja tabăra, mărturie în acest sens aducînd scriitorii bizantini care descriu luptele purtate contra lor, în Peninsula Balcanică, de Alexe I¹⁹⁹ și, ulterior, de Ioan II Comnenul²⁰⁰. Mongolilor, așa cum arată Rașid-ed-Din, le era și lor cunoscută această modalitate de dispunere a căruțelor²⁰¹, atestată și la cazaci pînă în secolul al XVI-lea²⁰².

Se poate aprecia că alcătuirea taberelor din căruțe dispuse în cerc a fost un procedeu întrebuințat de toate populațiile de călăreți din stepele Eurasiei. Foarte interesant ni se pare faptul că și bizantinilor le-a fost cunoscut și l-au utilizat. În *Arta militară* a lui Mauricius se recomandă, ca în timpul luptelor în cîmp deschis, căruțele (ἄμαξαι) să fie plasate în spatele liniilor de bătaie, într-o anumită dispoziție²⁰³, iar atunci cînd se va amenaja tabăra, ele să fie așezate în jur, iar în fața lor să se sape un șanț adînc de apărare²⁰⁴. Acest sistem de întărire a taberei a fost desigur împrumutat de bizantini de la triburile nomade cu care au venit în contact. Tot aceștia trebuie să-l fi răspîndit și în Europa Centrală, unde l-au folosit cu succes îndeosebi răsculații husiți²⁰⁵.

Mult interes prezintă referirile din izvoarele nordice despre miracolul sf. Olaf asupra componenței armatei bizantine. Cu excepția redactărilor prescurtate din *Saga sf. Olaf*, în celelalte izvoare islandeze și norvegiene despre miracolul regelui sfînt se menționează în cadrul trupelor grecești prezența mercenarilor varegi. Din aceste legende rezultă originea lor norvegiană. În *Óláfs saga ins helga* și *Heimskringla*, pe lîngă varegi sînt amintiți și francii și flamanzii.

În Bizanțul sfîșiat de războaie civile, mișcări sociale, religioase și naționale, conspirații de palat și în permanență silit să facă față unor puternice atacuri din exterior, necesitatea folosirii mercenarilor s-a impus de-a lungul întregii sale istorii milenare.

¹⁹⁶ Ammiani Marcellini *Rerum gestarum libri qui supersunt*, ed. C.U. Clark, vol. II, pars I, Berolini, 1915, XXX, 2, 17, p. 561.

¹⁹⁷ Jordanes, XL, p. 143.

¹⁹⁸ M. I. Artamanov, *История Хазар*, Leningrad, 1962, p. 207.

¹⁹⁹ Anna Comnena, \ II, col. 544.

²⁰⁰ Ioannis Cinnami, *Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum*, ed. Aug. Meineke, Bonn, 1836, I, 3, p. 8.

²⁰¹ S. A. Pletneva, SA, 1964, 3, p. 133 și 139.

²⁰² Idem, MIA, 62, Moscova-Leningrad, 1958, p. 194-195.

²⁰³ Mauricius, *Arta militară*, ed. H. Mihăescu (*Scriptores Byzantini*, VI), București, 1970, XII, 8, 18, p. 340-341.

²⁰⁴ *Ibidem*, XII, 8, 22, p. 354-355.

²⁰⁵ M. Dan, *Sub flamura Tăborului. Mișcarea revoluționară husită*, ed. a 2-a, București, 1964, p. 171 și 250.

Scandinavii apar destul de târziu în componența efectivelor militare ale Bizanțului ²⁰⁶, căci însăși apariția oamenilor nordului pe scena politică a Europei este de dată relativ târzie. Calitățile deosebite de luptători le-au adus o mare reputație în Imperiul de răsărit. Cei dintâi scandinavi în slujba imperiului au venit prin Rusia, unde încă din a doua jumătate a secolului al IX-lea ocupaseră poziții politice importante. Izvoarele contemporane le dau numele de 'Pōs ²⁰⁷, amintindu-i în numeroase rânduri, în secolul al X-lea, ca participanți la expedițiile războinice ale Bizanțului, mai ales în acelea maritime. Sub numele de varegi (Βάραγγοι), scandinavii sînt atestați de abia în anul 1034 ²⁰⁸. Denumirea de „purtători de topoare” din cronicile bizantine se referă, de asemenea, la varegi, topoarele de luptă fiind armele lor caracteristice ²⁰⁹. Așa cum reiese din *sagas*, printre *varegi* se aflau numeroși norvegieni și islandezi. S-a încercat să se dovedească că în rândurile lor a pătruns și un mare număr de slavi-ruși, ei fiind și cei care au transmis termenul de *vareg* din Rusia în Bizanț. ²¹⁰

În cadrul varegilor din Imperiul bizantin existau două grupuri principale. Primul constituia garda personală a împăratului, eteria, avîndu-și sediul la Constantinopol. Acești *varegi de curte* (οἱ ἐν τῷ παλατίῳ Βάραγγοι) însoțeau pe bazileu atunci cînd pleca în războaie sau în călătorii și nu interveneau în lupte decît în momente de mari primejdii. Cel de-al doilea grup, reprezentat de *varegii exteriori* (οἱ ἐκτὸς Βάραγγοι) participau în mod direct la acțiunile militare ale imperiului, fiind cantonați în temele amenințate de răscoale sau de invazii străine ²¹¹.

Din descrierea momentelor luptei cu păgînii din legendele despre Olaf cel Sfînt rezultă că varegii, al căror șef era Torir Helsingr, formau garda personală a lui Alexe Comnenul (Kirjalax), deci aparțineau primului grup, de vreme ce nu au fost folosiți în prima etapă a luptei, ci doar atunci cînd situația armatei grecești devenise critică.

Varegii exteriori sînt menționați ca participînd la numeroase războaie. Amintim pe acelea contra normanzilor din Italia, din 1041, 1047—1048, 1055 și 1066, a pecenegilor din Balcani, din 1050, și a turcilor în Asia, din 1053 și 1068 ²¹².

În ultimul sfert al secolului al XI-lea componența gărzii varege se schimbă, elementul varego-rus, discreditat în parte prin participarea la unele conspirații de palat, pierzînd din importanță în defavoarea celui

²⁰⁶ Pentru mercenarii varegi din slujba Bizanțului, cf. V. G. Vasilievski, *op. cit.*, *passim*; N. Skabalanovici, *Византийское государство и церковь в XI веке*, Sanktpetersburg, 1884, p. 331—339; B. S. Benediks, *ByZ*, 62, 1969, 1, p. 20—24.

²⁰⁷ Liutprand: *Rusios, quod alio nos nomine Normanos appellamus*. Annales Bertianini: *gentem suam Rhos vocari dicebant ... comperit eos gentis esse Sueonum*. Aceste informații sînt confirmate și de izvoarele arabe. Cf. K. Zeuss, *op. cit.*, p. 547 și urm.; P. J. Šafařík, *Slovanské starožitnosti*, II, Praga, 1863, p. 75—78; J. Marquart, *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge*, Leipzig, 1903, p. 330—391; T. Lewicki, *Zródła arabskie do dziejów Słowiańszczyzny*, I, Wrocław-Cracovia, 1956, p. 126—128.

²⁰⁸ Georgii Cedreni *Historiarum compendium*, ed. Im. Bekker, II, Bonn, 1839, p. 508—509.

²⁰⁹ Michel Psellos, *Chronographie ou Histoire d'un siècle de Byzance (976—1077)*, ed. É. Renauld, vol. I, Paris, 1926, p. 118; II, 1928, p. 7; Cinnamus, I, 3, p. 8; Nicetae Choniatae *Historia*, ed. Im. Bekker, Bonn, 1835, p. 22.

²¹⁰ V. G. Vasilievski, *op. cit.*, p. 196 și urm.; N. Skabalanovici, *op. cit.*, p. 334—336.

²¹¹ N. Skabalanovici, *op. cit.*, p. 332—333.

²¹² V. G. Vasilievski, *op. cit.*, p. 288 și urm.; N. Skabalanovici, *op. cit.*, p. 333.

anglo-saxon, silit să părăsească patria insulară datorită persecuțiilor declanșate de normanzii cuceritori după bătălia de la Hastings, pentru ca, în secolul al XII-lea, danezii să fie cei care vor deveni elementul predominant al gărzii imperiale ²¹³.

Spre deosebire de alți mercenari străini, angajați numai când interesele imperiului o cereau și la care se renunța atunci când nu mai erau necesari, garda varegă era un corp permanent, deși efectivul ei se schimba în anumite perioade ²¹⁴.

Mercenarii franci își fac apariția în Imperiul bizantin cu mult timp înainte de cei varegi. Izvoarele îi amintesc pentru prima oară încă la sfârșitul secolului al IV-lea, luptând de partea lui Gratian contra goților care invadaseră Peninsula Balcanică ²¹⁵. Trei secole mai târziu îi întâlnim luind parte la apărarea Constantinopolului, asediat în 717—718 de către arabi ²¹⁶.

Începînd din secolul al XI-lea prezența francilor în efectivele militare ale imperiului este din nou consemnată în cronicile bizantine. Numele generic de *franci* înglobează însă în aceste cazuri populații diferite din Europa occidentală, fiind aplicat francezilor, italienilor, germanilor, flamanzilor și, mai ales, normanzilor. În literatura istorică grecească nu s-au sesizat diferențierile evidente existente între popoarele occidentale, acestea fiind numite în mod uniform *latini* (Λατῖνοι), *celți* (Κέλτοι) și, cel mai des, *franci* (Φράγγοι) ²¹⁷. Mercenarii franci, de care vorbesc autorii greci, sînt de fapt, în cea mai mare parte, normanzi francizați. Deși ei aveau aceeași origine ca și varegii, nu vorbeau aceeași limbă, căci în răstimpul petrecut în nordul Franței normanzii adoptaseră limba localnicilor.

Angajarea citorva sute de franci, în 1038, în armata celebrului general Georgios Maniakes, în timpul șederii sale în Italia de sud, pentru a fi folosiți contra arabilor, a însemnat începutul pătrunderii masive a francilor în cadrul trupelor bizantine. Francii au avut un rol important în luptele purtate cu turcii în Asia Mică și cu pecenegii și bulgarii în Balcani, în mod deosebit remarcîndu-se cîțiva conducători de-ai lor ca Herve Franopoulos, Robert Crespin, Ursel (sau Roussel) și Constantin Humbertopoulos. Mercenarii franci au fost angrenați în mai multe lovituri de stat și rebeliuni, între altele sprijinind urcarea pe tron a lui Isaac Comnenul în 1057 și a lui Alexe Comnenul în 1081 ²¹⁸.

În numeroase rînduri francii au fost menționați în armatele bizantine alături de varegi. În timpul violentului conflict cu pecenegii, declanșat în anul 1048, ca urmare a neînțelegerilor dintre fracțiunile lui Tyrach și Kegen, împăratul Constantin IX Monomahul a concentrat trupele de mercenari franci și varegi, punîndu-le sub comanda supremă a lui Nicephor Bryennios ²¹⁹, care avea în subordine pe Herve, zis Franopoulos (Ἐρβεβιον

²¹³ V. G. Vasilievski, *op. cit.*, p. 355 și urm.; A. A. Vasiliev, *Histoire de l'empire byzantine*, II (1081—1453), Paris, 1932, p. 141; idem, *The Opening Stages of the Anglo-Saxon Immigration to Byzantium in the Eleventh Century*, Annales de l'Institut Kondakov (Seminarium Kondakovianum), 9, 1937, p. 39—70.

²¹⁴ N. Skabalanovici, *op. cit.*, p. 338—339.

²¹⁵ R. Janin, *Les Francs au service des „Byzantins”*, Échos d'Orient, 33, nr. 157, 1930, 1, p. 61—62.

²¹⁶ *Ibidem*, p. 63.

²¹⁷ *Ibidem*, p. 61 și 63.

²¹⁸ N. Skabalanovici, *op. cit.*, p. 339—341; R. Janin, *op. cit.*, p. 63 și urm.

²¹⁹ Cedrenus, vol. II, p. 602—603.

τὸν Φραγγόπων), șeful auxiliarilor normanzi, care anterior luptase în Sicilia sub comanda lui Maniakes ²²⁰. Într-o altă împrejurare, în vremea aceluiași împărat, sarcina de a reuni efectivele dispersate de franci și varegi din Iberia și Chaldea a fost încredințată lui Mihail Akoluthos ²²¹. Într-un act acordat, în anul 1060, de către Constantin X Ducas, mănăstirii Sf. Atanasie pentru scutire de taxe militare, sînt enumerați ca servind în armatele imperiului varego-rosii (Βαργάων 'Pōc) și francii (Φραγγῶν) ²²². Printre efectivele de străini care au luptat alături de împăratul Roman Diogene în nefericita bătălie de la Mantzikert (Malâzgerd), din anul 1071, izvoarele arabe enumeră pe rosi și franci ²²³, prezența francilor fiind atestată și de istoricii greci ²²⁴. Cîțiva ani mai tîrziu, într-un document emis în vremea lui Mihail VII Ducas Parapinakes, în anul 1075, varegii și francii sînt amintiți în componența trupelor bizantine alături de mercenari de alte naționalități ²²⁵. O listă identică a străinilor care serveau interesele imperiului de răsărit se găsește în actul din 1079, emis de Nicephor Botaniates ²²⁶. Într-un act acordat de Alexe I Comnenul unei mănăstiri din insula Patmos, în anul 1081, varegii și francii apar ca servind în armata grecească împreună cu englezi, germani, bulgari, alani etc. ²²⁷.

Se poate deci admite pentru a doua jumătate a secolului al XI-lea, o componentă permanentă varegă și francă (normandă) în cadrul contingentelor militare bizantine.

Mai rar au fost semnalate printre trupele servind imperiul unitățile de flamanzi. Un astfel de caz este cunoscut în timpul domniei lui Alexe I Comnenul, din perioada ultimei părți a războiului cu pecenegii, cînd împăratul a primit o neașteptată ofertă de ajutor de 500 de cavaleri, din partea contelui Robert de Frisia, într-un moment cînd situația efectivelor sale nu era din cele mai fericite ²²⁸.

Rezultă din cele prezentate că informațiile privind prezența francilor și flamanzilor alături de varegi în armata bizantină nu se află în mod întîmplător în scrierile autorilor nordici despre miracolul lui Olaf cel Sfînt în Bizanț, autenticitatea lor fiind confirmată și de izvoarele bizantine.

Numărul mercenarilor varegi din armata grecească este fixat la 540 de Einarr Skúlason și Snorri Sturluson și la 450 sau 500 de alte variante din *Saga sf. Olaf*. Aceste cifre sînt obișnuite pentru un corp de mercenari. Amintim că Harald Hardrádi își oferise serviciile împăratului — precum

²²⁰ *Ibidem*, p. 616.

²²¹ *Ibidem*, p. 606.

²²² V. G. Vasilievski, *op. cit.*, p. 348.

²²³ C. Cahen, *Byzantion*, 9, 1934, 2, p. 629.

²²⁴ Ioannis Scylitzae Curopalatae *Historia* (în Cedrenus, vol. II, Bonn, 1839), p. 691—692.

²²⁵ C. Neumann, *ByzZ*, 3, 1894, p. 374; A. A. Vasiliev, *The Opening Stage ...*, p. 58.

²²⁶ V. G. Vasilievski, *op. cit.*, 348—349; A. A. Vasiliev, *The Opening Stage ...*, p. 59.

²²⁷ C. Hopf, *Geschichte Griechenlands vom Beginn des Mittelalters bis auf unsere Zeit* (în J. S. Ersch și J. G. Gruber, *Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste, I Section*, vol. 85), Leipzig, 1867, p. 149; C. Neumann, *op. cit.*, p. 374; F. Chalandon, *Les Comnènes, I, Essai sur le règne d'Alexis I-er Comnène (1081—1118)*, Paris, 1900, p. 278—279.

²²⁸ Anna Comnena, VII, col. 574—575 și VIII, col. 615—616. Cf. și F. Chalandon, *op. cit.*, p. 117—118 și 325—336; F.-L. Ganshof, *Byzantion*, 31, 1961, 1, p. 57 și urm.; G. Ostrogorski, *Geschichte des byzantinischen Staates*, ed. a 3-a, München, 1963, p. 298.

arată un izvor grecesc — împreună cu 500 de compatrioți²²⁹. Același număr de cavaleri fusese oferit în ajutor lui Alexe I de către contele Robert de Frisia²³⁰. Încă în *Arta militară* (Στρατηγικόν) a lui Mauricius, scrisă probabil la începutul secolului al VII-lea, se indică că o *ceată* (τάγμα) de călăreți din armata bizantină, condusă de un *comis* sau un *tribunus*, se compunea de regulă din 400 de oșteni²³¹. În secolul al XI-lea *τάγμα* avea între 300 și 500 de oșteni²³². Așa cum ne informează Cinnamus, împăratul Manuel Comnenul ar fi urmărit peste Dunăre, în anul 1148, pe cumanii care jefuiseră imperiul, împreună cu 500 de călăreți²³³, reprezentind probabil efectivul unei *τάγμα*.

Mai mulți istorici au fost preocupați să dovedească veridicitatea mențiunilor din *Haraldssaga Hardráði*, *Óláfs saga ins helga*, *Heimskringla* și din celelalte legende asupra miracolului sf. Olaf despre construirea de către varegi a unei biserici la Constantinopol, dedicată sfintului lor național²³⁴.

Numeroase biserici în onoarea sf. Olaf au fost ridicate, în afară de țara sa de origine, în Danemarca, Suedia, Anglia și în alte regiuni²³⁵. În districtele din Anglia aflate sub dominația daneză se aflau mai mult de douăzeci de biserici purtind numele sfintului național al Norvegiei, între care mai cunoscută era cea de la Southwark²³⁶. Într-o *saga* se relatează că regele danez Erik cel Bun, în timpul șederii sale în Gotland, ar fi fondat o biserică dedicată sf. Olaf, patronul insulei, ale cărei ruini s-ar mai păstra încă la Visby²³⁷. O altă biserică, avind ca patron pe sf. Olaf, fusese ridicată de varegi la Novgorod (Holmgard), oraș cu strânse legături cu Visby²³⁸.

Izvoarele bizantine nu conțin nici cea mai mică referire asupra construirii de către varegi a unui lăcaș de cult în capitala imperiului de răsărit. Se poate presupune, însă, că garda varegă avea în folosință o biserică proprie, la a cărei înfrumusețare să-și fi adus contribuția.

Se admite, pe baza cercetărilor epigrafice ale lui Paspatis, că varegii dețineau la Constantinopol biserica Παναγία Βαραγγιώτισσα — Maica Domnului a varegilor — situată spre fațada vestică a catedralei Sf. Sofia²³⁹. Perioada în care ea a fost în folosința varegilor nu se cunoaște cu precizie. Denumirea și locul în care era plasată biserica ar indica, după opinia lui

²²⁹ Cecaumeni *Strategicon* et incerti scriptoris ..., p. 97.

²³⁰ Anna Comnena, VII, col. 574—575.

²³¹ Mauricius, I, 4, p. 56—59.

²³² N. Skabalanovici, *op. cit.*, p. 317—318.

²³³ Cinnamus, III, 3, p. 93—95.

²³⁴ V. G. Vasilievski, *op. cit.*, p. 275—277; R. M. Dawkins, *op. cit.*, p. 248—249; M. Gyóni, *ActaAnt*, 4, 1956, 1—4, p. 305—306. Nu știm pe ce se bazează A. Manguin, *op. cit.*, p. 147, când afirmă că Olaf cel sfânt avea la Constantinopol două sanctuare.

²³⁵ A. Geffroy, *op. cit.*, p. 63.

²³⁶ Th. Hodgkin, *The History of England* ..., p. 415. Cf. și B. Dickens, *The Cult of St. Olave in the British Isles*, Saga-book the Viking Society, 12, 1939, p. 53—80 (apud L. Musset, *Les peuples scandinaves au moyen age*, Paris, 1951, p. 129).

²³⁷ P. Riant, *Expéditions et pèlerinages des Scandinaves en Terre Sainte*, Paris, 1865, p. 158.

²³⁸ *Ibidem*, p. 65.

²³⁹ M. A. Belin, *Histoire de la latinité de Constantinople*, ed. a 2-a, Paris, 1894, p. 21; V. G. Vasilievski, *op. cit.*, p. 276—277; R. M. Dawkins, *op. cit.*, p. 249; M. Gyóni, *ActaAnt*, 4, 1956, 1—4, p. 305, nota 19.

V. G. Vasilievski, că aceasta era de rit grec și nu latin²⁴⁰. Ne punem întrebarea dacă așa-numita biserică Παναγία Βαραγγιωτισσα nu este una și aceeași cu Θεοτόκος τῶν Χαλκοπρατειῶν, celebră prin faptul că în ea se păstra o relicvă celebră : centura sf. Fecioare. Această din urmă biserică se afla la NV de Sf. Sofia²⁴¹. Ea fusese construită pe la mijlocul secolului al V-lea, planul fiindu-i modificat în secolul al IX-lea, probabil în vremea lui Vasile I. După 1204 fusese ocupată de clerul latin fiind denumită Sancta Maria de Cinctura²⁴².

O altă biserică considerată a fi sanctuar al gărzii varege a fost sf. Maria Pammakaristos, pe baza unei inscripții descoperite în imediata ei apropiere²⁴³. Despre sf. Maria Pammakaristos — Θεοτόκον (Μονή τῆς Παμμακάριστον — textele arată că a fost fondată de către protospătarul Mihail Tarchaniotes Glabas, în vremea lui Andronic II, în timp ce o inscripție o atribuie lui Ioan Comnenul. Rămășițele pămîntești ale lui Alexe Comnenul au fost depuse mai târziu aici. Observațiile arheologice au demonstrat că edificiul, în forma inițială, datează de prin secolul al VIII-lea, fiind probabil reconstruit ulterior²⁴⁴.

În folosința varegilor se afla, de asemenea, biserica cu patronii sf. Nicolae și sf. Augustin, situată lângă zidurile de apărare ale orașului, în apropiere de poarta Adrianopole, după cum indică cele cîteva pietre funerare ale varegilor descoperite în jurul bisericii²⁴⁵. Din nefericire pietrele cu inscripții de lângă această biserică s-au distrus ori s-au pierdut, la fel ca și toate celelalte inscripții ale scandinavilor de la Constantinopol, înainte de a putea fi descifrate și publicate de specialiști²⁴⁶. Înălțarea bisericii sf. Nicolae și sf. Augustin este în legătură cu prezența în Bizanț a gărzii anglo-varege (ἐγκλινοβάρανγοι). Acest fapt explică de ce a fost ales ca patron al lăcașului Augustin, episcop de Canterbury, sanctificat de biserica anglo-saxonă²⁴⁷. Despre construirea acestei biserici avînd ca patroni cei doi sfinți se găsește o foarte interesantă mențiune în *Miracula Sancti Augusti*, o compilație a călugărului englez Goscelin (Gotselin), din a doua jumătate a secolului al XI-lea²⁴⁸. Într-un pasaj al acestei lucrări se arată că mai mulți nobili insulari, siliți să se exileze după ce tronul Angliei a fost ocupat de normandul Wilhelm, au fost primiți cu îngăduință în Bizanț de către împărat. Căpetenia lor, după ce a făcut o căsătorie strălucită, a ridicat o bazilică în onoarea sf. Nicolae și sf. Augustin, înzestrînd-o cu icoane și alte obiecte de preț²⁴⁹.

²⁴⁰ V. G. Vasilievski, *op. cit.*, p. 277.

²⁴¹ R. Janin, *La géographie ecclésiastique de l'empire byzantin, 1-ère partie. La Siège de Constantinople et le patriarche œcuménique, tome III, Les églises et les monasteres*, ed. a 2-a, Paris, 1969, p. 241.

²⁴² *Ibidem*, p. 239—241.

²⁴³ M. Gyóny, *ActaAnt*, 4, 1956, 1—4, p. 306, nota 19, unde se încearcă să se dovedească că un pasaj din *Heimskringla* se referă la această biserică.

²⁴⁴ R. Janin, *La géographie ecclésiastique ...*, p. 208 și 211—212.

²⁴⁵ A. A. Vasiliev, *The Opening Stage ...*, p. 60 și 67; M. Gyóny, *ActaAnt*, 4, 1956, 1—4, p. 306—307.

²⁴⁶ M. A. Belin, *op. cit.*, p. 20.

²⁴⁷ A. A. Vasiliev, *The Opening Stage ...*, p. 60.

²⁴⁸ *Ibidem*.

²⁴⁹ *Ibidem*, p. 60—61; R. Janin, *La géographie ecclésiastique ...*, p. 579, identifică pe căpetenia anglo-saxonilor cu Siward, sosit la Constantinopol în anul 1070, după scurte escale în Europa occidentală și Sicilia.

Interesul redus al scalzilor pentru pasajele din narațiune care nu privesc în mod direct intervenția supranaturală a sf. Olaf s-a răsfrint în mod negativ asupra precizărilor făcute în privința datei și locului unde s-au desfășurat evenimentele descrise în legende nordice în discuție. Indicația că expediția contra păgînilor a avut loc în *Blökumannaland* și că lupta s-a dat în *Pezinavöllu* (*Cîmpiile pecenegilor*) este destul de vagă pentru a permite localizarea exactă a evenimentelor consemnate în *sagas*. Menționarea etnicului „păgînilor” nu a fost considerată necesară de autorii nordici, ceea ce crează dificultăți suplimentare în analiza episodului intervenției regelui Olaf cel Sfint.

În ceea ce privește perioada în care a avut loc intervenția regelui norvegian în ajutorul gărzii varege izvoarele nordice indică două date diferite: *Óláfs saga ins helga* și *Heimskringla* precizează că aceasta corespunde domniei lui Alexe I Comnenul (*Kirjalax*), în timp ce într-o variantă din *Haraldssaga Hardráði* se arată că este vorba de domnia lui Mihail Calaphatis (numit Katalaktus în *saga*), confundat, așa cum arătam, cu Mihail IV Paphlagonianul. Avînd în vedere faptul că episodul cu miracolul regelui Olaf a fost preluat în *Haraldssaga Hardráði* din lucrări speciale cu acest subiect, apărute cu mult timp înainte, citate de noi mai sus, considerăm că legendei care fixează intervenția sf. Olaf în vremea lui Mihail (al IV-lea) nu i se poate acorda credit din acest punct de vedere. Se știe că lui Harald Hardráði, erou preferat al scalzilor islandezi, i-au mai fost atribuite numeroase alte fapte vitejești, „împrumutate” din alte *sagas* și din literatura regiunilor est-mediteraniene²⁵⁰.

În cazul în care am accepta identificarea toponimului *Blökumannaland* cu țara cumanilor negri va trebui să admitem localizarea lui undeva în teritoriile nord-dunărene, unde grupuri de cumani încep să pătrundă spre sfîrșitul deceniului al 7-lea al secolului al XI-lea²⁵¹, căci o *Cumanie* în Peninsula Balcanică nu a existat în secolele XI—XII. Triburile cumane nu s-au putut stabili în această regiune decît mult mai tîrziu, după formarea statului româno-bulgar al Asăneștilor și după năvălirea mongolilor. Prezența lor în dreapta Dunării înainte de aceste evenimente a fost de scurtă durată și a fost atestată numai cu prilejul unor invazii²⁵². Prima incursiune cumană la sud de Dunăre a avut loc în anul 1078²⁵³. Printr-o politică extrem de energetică Alexe și apoi Manuel Comnenul au curmat

²⁵⁰ Ad. Stender-Petersen, *op. cit.*, p. 151 și urm.

²⁵¹ I. Ferent, *op. cit.*, p. 15; *Istoria României*, II, 1962, p. 69.

²⁵² D. A. Rasovski, *Les Comans et Byzance, Actes du IVe Congrès international des études byzantines, Sofia, sept. 1934*, I, Izvestija-Institut, 9, 1935, p. 352—354. Un mic grup de cumani, sedentarizați în provincia Moglena, la nordul Mării Egee, este menționat într-un document, aflat la mănăstirea Lavra, din vremea lui Andronic I Comnenul (1183—1185), în legătură cu un conflict cu călugării mănăstirii amintite, izbucnit în urma refuzului cumanilor, de a le plăti un impozit, ceea ce a provocat intervenția bazeleului (Cf. D. Anastasijević și G. Ostrogorsky, *Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientale et Slaves*, 9 (1951), *Mélanges Henri Grégoire*, 3, Bruxelles, 1951, p. 19—29). Momentul stabilirii acestui grup neînsemnat de cumani în Moglena este dificil de precizat. Influențat de faptul că documentul de la mănăstirea Lavra a fost la început datat, în mod greșit, în vremea lui Alexe I, unii cercetători au emis ipoteza că ei ar fi fost instalați acolo în urma înfringerii din anul 1094. (*Ibidem*, p. 29, nota 1). Evident informațiile din actul amintit nu sînt de natură să pună în altă lumină rolul cumanilor din Peninsula Balcanică în vremea Comnenilor față de acela prezentat de noi mai sus.

²⁵³ Michael Attaliates, *Historia*, ed. Im. Bekker, Bonn, 1853, p. 301.

cu hotărâre tendințele cumanilor de a se stabili la sud de marele fluviu, astfel că experiența nefericită de a acorda pecenegilor teritorii în Balcani nu a mai fost repetată.

Istoricii greci nu amintesc pînă în vremea lui Manuel Comnenul nici o expediție bizantină la nord de Dunăre, în regiunile aflate sub dominația cumanilor în afara aceleia din 1114. În toamna acestui an la Constantinopol a ajuns zvonul despre intențiile cumanilor de a năvăli în imperiu. Pentru a preveni invazia, împăratul Alexe I părăsește imediat capitala și trece la mobilizarea trupelor, repartizîndu-le între Philippopoli, Petritzos, Triaditza, Niș și Branizova. În așteptarea cumanilor împăratul fixează cartierul general la Philippopoli, în centrul Traciei, unde face încercări pentru a lichida secta manicheilor. Cînd este anunțat despre trecerea Dunării de către cumani, Alexe s-a îndreptat imediat spre Vidin, dar barbarii, surprinși de operativitatea cu care fuseseră întîmpinați au trecut fluviul înapoi. Împăratul trimite atunci un detașament de elită să-i urmărească la nord de Dunăre, dar cumanii se retrag fără să angajeze vreo luptă. După trei zile și trei nopți ei se refugiază peste un rîu, bizantinii renunță să-i mai ajungă și se retrag fără vreun rezultat pozitiv ²⁵⁴.

Opera Annei Comnena, principalul izvor pentru expediția din anul 1114, nu conține nici o informație care să indice că legendele nordice se referă la acest eveniment. Nu s-a păstrat nici o mărturie că s-ar fi dat vreo luptă cu cumanii, nici că la operațiunile militare ar fi participat mercenari străini, nici că împăratul ar fi trecut în țara cumanilor. Spațiul extrem de restrîns acordat în *Alexiada* descrierii operațiunilor militare îndreptate contra cumanilor, în anul 1114, vorbește despre importanța redusă a acestor operațiuni.

Va trebui, deci, să se renunțe la ideea că lupta cu păgînii relatată de legendele nordice a avut loc în stînga Dunării. Începutul pasajului conținînd miracolul sf. Olaf din *Saga sf. Olaf* și *Heimskringla*, în care se precizează că „evenimentul” s-a petrecut în *Griklandi* (denumirea nordică a Greciei), adică în Imperiul bizantin, este edificator în acest sens, în secolul al XI-lea granițele imperiului nedeapășind linia Dunării. Prin urmare *Blökumannaland* trebuie localizată undeva în Peninsula Balcanică, unde izvoarele atestă mai multe conflicte cu populații păgîne (pecenegi și cumani) în timpul domniei lui Alexe I Comnenul. În sudul Dunării, așa cum arătam, nu a existat o *Cumanie* în vremea Comnenilor, ceea ce exclude posibilitatea identificării lui *Blökumannaland* cu *Cumania Neagră*. Se poate deci presupune că *Blökumannaland* ar fi o țară a vlahilor. Asemănarea de nume și existența în Balcani a unui număr considerabil de vlahi pledează pentru această identificare.

În evul mediu timpuriu izvoare de cea mai diversă proveniență atestă prezența populației romanice în aproape întreaga Peninsula Balcanică, cu unele concentrații în ținuturile muntoase, unde „țările” lor consti-

²⁵⁴ Anna Comnena, XIV, col. 1093—1104.

tuiau regiuni semiautonomie²⁵⁵. Ele au jucat în anumite împrejurări un rol politic important. Mercenarii varegi, prezenți la numeroase acțiuni militare întreprinse de Bizanț, au putut intra în contact direct cu vlahii. Cunoașterea reciprocă a fost mijlocită și prin faptul că au luptat în mai multe rânduri alături în armatele bizantine. În *Analele de la Bari* (*Annales Baren-ses*), spre exemplu, se spune că în cadrul trupelor bizantine care acționau în sudul Italiei, în anul 1027, figurau printre alți mercenari, rușii (varegi) și vlahii²⁵⁶. Mai târziu, în vremea lui Alexe I, în timpul războiului cu pecenegii, în efectivele bizantine, pe lângă varegi²⁵⁷, au fost recrutati și vlahi²⁵⁸.

Pentru datarea evenimentelor relatate de izvoarele nordice asupra miracolului lui Olaf cel Sfânt s-a luat în discuție și războiul cu cumanii din 1094, din vremea domniei lui Alexe I Comnenul²⁵⁹. În acel an cumanii au întreprins un atac la sud de Dunăre, aducînd cu ei și un pretendent la tronul imperial, un impostor care se dădea drept Leon, fiul lui Roman Diogenes, fiind întovărășiți, după unele opinii, de ruși²⁶⁰. Ei s-au îndreptat spre Adrianopole, vlahii conducîndu-i prin pasurile Balcanilor. Lîngă orașul Anchial pretendentul la tron cade prizonier și este expedit la Constantinopol, unde a fost orbit. Lipsite de conducător cetele cumane se dispersează, retrăgîndu-se în derută²⁶¹.

Războiul din anul 1094 a avut, prin urmare, mai mult caracterul unei dispute pentru tron. Amănuntele asupra desfășurării sale, păstrate la cronicarii bizantini și ruși, sînt departe de a oferi puncte comune cu evenimentele relatate în izvoarele scandinave. Prezența referirii la orbirea falsului Leon a constituit principalul motiv care i-a determinat pe unii istorici să considere că la acest război trebuie să se refere lucrările autorilor islandezi și norvegieni, ceea ce nu se poate susține din două motive.

²⁵⁵ Pentru vlahii și „Vlahiile” din Balcani cf. în special A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, II, ed. a 3-a, București (1925), p. 222–256; N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen*, I, Gotha, 1905, p. 86–110; idem, *Istoria românilor din Peninsula Balcanică*, București, 1919; idem, *Istoria românilor*, III, 1937, p. 5–11, 61–73 și 83–98; G. Murnu, *Istoria românilor din Pînd. Vlahia Mare, 980–1259*, București, 1913; A. J. B. Wace și M. S. Thompson, *The Nomads of the Balkan*, New York, 1913, p. 256–273; Al. Philippide, *op. cit.*, I, 1923; A. Sacerdoțeanu, *Considerations ...*, p. 114 și urm.; C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, I, 1935, p. 288–308; M. Gyóni, *Revue d'histoire comparée*, 23, 1945, p. 96–180; R. L. Wolff, *Speculum*, 24, 1949, 2, p. 167–206; S. Dragomir, *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu*, București, 1959; E. Stănescu, *RÉSEE*, 15, 1968, 3, p. 407–438; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 210–227.

²⁵⁶ „... hoc anno descendit ... in Italiam cum exercitu magno i. e. Russorum. Vlachorum, Macedonum aliorumque ut caperet Siciliam” (MGH, V, p. 53). Cf. V. G. Vasilievski, *Византизм и печенеги (1048–1094)*, в *Труды*, I, 1908, p. 1; G. Murnu, *op. cit.*, p. 53; M. Gyóni, *Revue d'histoire comparée*, 23, 1945, p. 131–132; idem, *ActaAnt*, 1, 1951, 1–2, p. 235–245. Unii istorici consideră că expediția a avut loc în anul 1025 și nu în 1027.

²⁵⁷ Anna Comnena, VII, col. 547–548.

²⁵⁸ *Ibidem*, VIII, col. 613.

²⁵⁹ I. Gherghel, *Revista arhivelor*, 1927, 4, p. 236; idem, *Arhiva*, 35, 1928, 1, p. 64; M. Gyóni, în *ActaAnt*, 4, 1956, 1–2, p. 303–304.

²⁶⁰ V. G. Vasilievski, *Русские на Дунае въ XI веке*, în *Труды*, I, 1908, p. 131–134.

²⁶¹ Anna Comnena, X, col. 703, și urm.; Joannis Zonarae *Annales*, în *Patrologia graecae*, CXXXV, ed. J. P. Migne, Paris, 1864, XVIII, col. 305–306; *Cronica lui Nestor*, p. 169. Cf. și F. Chalandon, *op. cit.*, p. 151–154; M. Mathieu, *Byzantion*, 22, 1952, p. 133–148; M. Gyóni, *ActaAnt*, 1, 1952, 3–4, p. 495 și urm.

Observăm mai întâi că falsul Leon nu era orb când a avut loc lupta, fiind orbit de abia mai târziu la Constantinopol, conform unei pedepse aplicate în mod obișnuit celor răzvrătiți contra suveranului, iar, în al doilea rând, pentru că introducerea mențiunii despre comandantul orb al armatei păgine a fost inspirată, așa cum vom arăta, de alte evenimente.

Asupra datării evenimentelor descrise în legendele islandeze și norvegiene despre intervenția supranaturală a sf. Olaf există și o a treia părere, potrivit căreia ele ar fi avut loc în anii 1121—1122²⁶². Istoricii bizantini arată că, în timpul primilor ani de la urcarea pe tron a lui Ioan II Comnenul, pecenegii, care timp de trei decenii nu mai prădaseră imperiul, trec Dunărea și năvălesc pînă în Tracia. În apropiere de Beroe, Ioan al II-lea s-a hotărît să-i înfrunte²⁶³. După unele succese dușmanii s-au retras împreună cu femeile și copiii lor într-o tabără alcătuită din care dispuse în formă de cerc, unde rezistau cu succes la toate atacurile grecești²⁶⁴. Nicetas Choniates ne spune că ajungînd într-o situație disperată împăratul ar fi implorat ajutorul sf. Fecioare²⁶⁵. Garda sa, înarmată cu scuturi lungi și topoare cu două tășuri, formată după cum indică armamentul, din varegi, ar fi avut o contribuție importantă la obținerea victoriei, un mare număr de inamici fiind luați prizonieri²⁶⁶. Cinnamus vine cu precizarea că oștenii din gardă înarmați cu topoare erau *bretani* și că ei se aflau de multă vreme în slujba *romanilor* (ἔθνος δὲ ἐστὶ τοῦτο Βρεταννικὸν βασιλεῦσι Ῥωμαίων δουλεῖον ἀνέκαθεν)²⁶⁷. În urma victoriei hotărîtoare contra pecenegilor, la Constantinopol s-a instituit o sărbătoare specială, Πατζινάκων τελετή²⁶⁸.

Nu putem contesta faptul că descrierea operațiunilor din războiul din 1121—1122, făcută de cronicarii bizantini, concordă în unele privințe cu descrierea luptei cu păgînii din legendele nordice despre Olaf cel Sfînt. Există totuși în cadrul celor două grupe de izvoare cîteva deosebiri esențiale care fac, după părerea noastră, improbabilă existența vreunei relații între ele. Nu se poate trece ușor mai ales peste precizarea din scrierile nordice că evenimentele s-au petrecut în vremea lui Alexe Comnenul (1081—1118) și că la ele au participat varegi originari din Norvegia. Or, bretanii, la care se referă Cinnamus, erau mercenari proveniți din Anglia, numiți mai târziu ἑγκλινοβάραγγοι, nevoiți să emigreze din cauza persecuțiilor la care au fost supuși de către normanzi după victoria de la Hastings²⁶⁹.

Avînd în vedere toate elementele istorice din legendele islandeze și norvegiene despre miracolul lui Olaf cel Sfînt considerăm că evenimentele la care se referă au avut loc în timpul conflictului între Bizanț și pecenegi încheiat prin lupta de la Lebunion de la 29 aprilie 1091.

Data de început a conflictului cu pecenegii din vremea lui Alexe I, fixată de unii istorici încă din 1084, prezintă mai puțin interes. Luptele mai violente s-au declanșat de abia în anul 1086, după ce pericolul normand

²⁶² R. M. Dawkins, *op. cit.*, p. 243—249.

²⁶³ Nicetas Choniates, p. 19—20.

²⁶⁴ Cinnamus, I, 3, p. 8.

²⁶⁵ Nicetas Choniates, p. 21—22.

²⁶⁶ *Ibidem*, p. 22.

²⁶⁷ Cinnamus, I, 3, p. 8.

²⁶⁸ Nicetas Choniates, p. 23.

²⁶⁹ Vezi nota 213.

din vestul Peninsulei Balcanice fusese îndepărtat. În anul următor Tzelgu, cu o armată uriașă de pecenegi, căruia i se alătură Solomon, regele detronat al Ungariei, întreprinde o mare expediție, terminată printr-un eșec total, în urma luptei cu Nicolae Mavrokatakalon în apropiere de Chariopolis. Considerind desigur că dușmanii săi sînt slăbiți în urma înfrîngerii suferite, Alexe I inițiază în anul 1088 o nouă expediție, cu participarea flotei dunărene. Un atac prin surprindere al pecenegilor a provocat însă împăratului o foarte grea înfrîngere între Dristra și Preslav. Izbucnirea unui conflict între pecenegi și cumanii chemați de ei în ajutor a oferit posibilitatea lui Alexe de a-și reorganiza armata în Tracia. Între timp se încheie un armistițiu temporal cu pecenegii, ostilitățile reîncepînd pe la sfîrșitul anului 1089, violența lor crescînd în 1090 și 1091. Acțiunile pecenege de la sud de Balcani devin din ce în ce mai periculoase punînd în primejdie însăși capitala imperiului. Au avut loc mai multe lupte, fără caracter decisiv, succesul surizînd cînd bizantinilor cînd pecenegilor. Alexe însărcinează pe Nicephor Melissenus să recruteze o armată din bulgari și vlahi, rechemînd în același timp din Nicomedia pe cei 500 de călăreți flamanzi trimiși în ajutor de contele Robert de Frisia. Pe lîngă aceștia, i s-a alăturat o mare armată de cumani. Lupta hotărîtoare cu pecenegii s-a dat la Lebunion, pe cursul inferior al Mariței și a constituit un dezastru complet pentru pecenegi, un mare număr de prizonieri fiind măcelăriți ²⁷⁰.

În timpul războiului cu pecenegii în armata bizantină sînt amintite și contingente varege, al căror comandant era Nampites (ἄρχοντα Βαργγίας Ναμπιτης) ²⁷¹. Alți mercenari de origine scandinavă apar în armata imperială sub numele de *franci*, *celți* sau *latini*, fiind desigur veniți din Normandia, unde se francizaseră. Șeful lor, Constantin, zis Humbertopoulos, participase în 1081 la răsturnarea lui Nicephor Botaniates de către Comneni și, mai tîrziu, la luptele din Epir cu Robert Guiscard, care, se pare, îi era unchi ²⁷². În anul 1086 fusese chemat în Tracia pentru a lupta cu pecenegii, garnizoanei francilor fixîndu-i-se sediul la Philippopoli ²⁷³. Ia apoi parte împreună cu *celții* săi la campania dezastruoasă a lui Alexe din Paristrion ²⁷⁴, iar mai tîrziu la lupta de la Lebunion ²⁷⁵.

În ceea ce privește data de la care Alexe a putut beneficia de cavalerii flamanzi, oferiți ca ajutor de către Robert de Frisia, părerile specialiștilor au fost împărțite. Cei care s-au bazat numai pe relatările Annei Comnena

²⁷⁰ Pentru războiul lui Alexe I cu pecenegii cf. Anna Comnena, VI-VIII; Zonaras, XVIII, col. 303—304; V. G. Vasilievski, *Византия и печенеги*, p. 38 și urm.; G. Finlay, *A History of Greece from its Conquest by the Romans to the Present Time*, III, Oxford, 1877, p. 83—87; K. Dieter, *ByzZ*, 3, 1894, p. 386—390; F. Chalandon, *op. cit.*, p. 105—136; A. A. Vasiliev, *Histoire de l'empire byzantin*, II, p. 11—15; C. Neculescu, *RIR*, 7, 1937, fasc. 1—2, p. 131 și urm.; A. Sacerdoțeanu, *Balcania*, 2—3, 1939—1940, p. 83—108; G. Buckler, *Anna Comnena. A Study*, Oxford, 1968, p. 434—438; D. Anghelov, *История на Византия*, II, ed. a 3-a, Sofia, 1968, p. 148—150; P. Diaconu, *Les Pelchénégues au Bas-Danube (Bibl. Hist. Rom., 27)*, București, 1970, p. 112 și urm.; I. Barnea, în *Din istoria Dobrogei*, III, București, 1971, p. 138—153.

²⁷¹ Anna Comnena, VII, col. 548.

²⁷² *Ibidem*, II, col. 195—196; IV, col. 345—346; R. Janin, *Les Francs ...*, p. 68; Marquis de la Force, *Byzantion*, 11, 1936, 1, p. 164.

²⁷³ Anna Comnena, VI, col. 525—528.

²⁷⁴ *Ibidem*, VII, col. 545—546.

²⁷⁵ *Ibidem*, VIII, col. 633—634; Zonaras, XVIII, col. 304.

au conchis că întâlnirea dintre Alexe și Robert de la Beroe, după care acesta din urmă i-a pus la dispoziție în calitate de vasal, 500 de cavaleri, ar fi avut loc puțin timp după înfrângerea de lângă Dristra ²⁷⁶. Alți istorici, luând în considerație și alte izvoare, în primul rând cele occidentale, și observând că cronologia evenimentelor descrise de Anna Comnena nu este întotdeauna riguroasă, au situat întâlnirea împăratului cu contele flamand între ultimele luni ale anului 1089 și începutul lui 1090, întrucât s-a dovedit că Robert fusese plecat din Flandra între anii 1087 și 1090, până în 1089 rămânând în Palestina ²⁷⁷. Se poate deci aprecia că Alexe a dispus de cei 500 de cavaleri de abia din 1090. Ei nu au fost menținuți prea mult timp pe frontul din Tracia, fiind trimiși în Asia, unde turcii pregăteau o ofensivă în Nicomedia ²⁷⁸. Dat fiind că emirul din Niceea a renunțat la atac, cavalerii flamanzi sînt rechemati în toamna lui 1090 în Balcani ²⁷⁹, unde în primăvara anului următor și-au adus aportul la obținerea victoriei de la Lebunion, alături de „celții” lui Humbertopoulos, de bulgarii și valahii recrutați de Nicephor Melissenus, de cumani și, desigur, de varegii conduși de Nampites.

În *Saga sf. Olaf* și *Heimskringla* se spune că expediția lui Alexe contra păgînilor a avut loc în *Blökumannaland* (*Țara vlahilor*) și că lupta s-a dat în *Pezinavöllu* (Cîmpiile pecenegilor), precizare trecută cu vederea de cei mai mulți cercetători preocupați de analiza episodului miracolului sf. Olaf. Din descrierea principalelor evenimente militare ale războiului cu pecenegii reiese că împăratul Alexe a străbătut de mai multe ori regiuni locuite de populația vlahă ²⁸⁰. Prin aceasta se și explică mențiunea toponimului

²⁷⁶ F. Chalandon, *op. cit.*, p. 117–118; R. Janin, *Les Francs ...*, p. 69; Cf. și V. G. Vasilievski, *Византия и печенеги*, p. 60–61 și 97.

²⁷⁷ H. Pirenne, *Revue de l'instruction publique en Belgique*, 50, 1907, p. 223–224 (apud W. Holzmann, *ByzZ*, 28, 1928, 1–2, p. 51); F.-L. Ganshof, *op. cit.*, p. 59–62.

²⁷⁸ Anna Comnena, VII, col. 573.

²⁷⁹ *Ibidem*, VIII, col. 613.

²⁸⁰ Principalele operațiuni militare din războiul cu pecenegii s-au desfășurat în Paristrion și Tracia, pe ambele versante ale Balcanilor, regiuni locuite de numeroase grupuri de vlahi. Izvoarele bizantine îi amintesc pe vlahi în anul 1094 conducîndu-i pe cumani prin trecătorile Balcanilor (Anna Comnena, X, col. 707–708), iar unul din fruntașii lor, Pudilos (Pudilă) îl va preveni pe împărat la Anchial de apropierea barbarilor (*Ibidem*, X, col. 705). Numărul vlahilor din zona Balcanilor nu putea fi mic la sfîrșitul secolului al XI-lea, de vreme ce cu un secol mai tîrziu ajunseseră la o asemenea putere încît au fost capabili, ca împreună cu bulgarii, să înlăture stăpînirea bizantină și să formeze un stat independent (C. R. v. Höfler, *Sitzungsberichte der kais. Akad. der wiss.*, Philos. hist. Cl., 95, 1879, Viena, 1880, p. 229–245; C. C. Giurescu, *Despre Vlahia Asăneștilor*, extras din *Lucrările Inst. de geogr. al Univ. din Cluj*, 4, 1931; N. Bănescu, *Un problème d'histoire medievale: création et caractères du second empire bulgare (1185)*, București, 1943; R. L. Wolff, *op. cit.*, p. 167 și urm.). Din Balcani ori, eventual, din Rodope coborîseră în peninsula Chalcidică cele 300 de familii de vlahi care au stîrnit scandalul de la Muntele Athos în vremea lui Alexe Comnenul. (A. Sacerdoțeanu, *În memoria lui Vasile Pârvan*, București, 1934, p. 303–311; M. Gyóni, *Études slaves et roumaines*, I, Budapesta, 1948, fasc. 1, p. 30–42). Populația din orașele de la Dunărea de Jos, desemnată ca *jumătate barbară* – τὸ μισόβαρβαρον – (Attaliates, p. 204) ar fi, potrivit părerii celor mai mulți istorici, amestecată din punct de vedere etnic și cuprindea și vlahi (N. Bănescu, *Les duchés byzantins de Paristrion (Paradounavon) et de Bulgarie*, București, 1946, p. 100–101; E. Stănescu, *NEH*, 3, București, 1965, p. 45–51; P. Diaconu, *op. cit.*, p. 100–102). Vlahii din corpul expediționar comandat de Leon Vatatzes, care în 1166 primise ordinul să atace Ungaria dinspre Marea Neagră (Cinnamus, VI, 3, p. 260), nu este exclus să fi fost recrutați din Paristrion. Reamintim și faptul că Nicephor Melissenus adunase mercenari vlahi în preajma luptei dela Lebunion (Anna Comnena, VIII, col. 613) probabil de pe cursul inferior al Măriței.

Blökumannaland în izvoarele nordice, transmis desigur de mercenarii scandinavi care îl însoțeau pe împărat, după reîntoarcerea în patria lor septentrională.

Pentru ipoteza că luptele cu păgînii, descrise în legendele nordice despre miracolul sf. Olaf în Bizanț, ar fi avut loc în timpul războiului cu pecenegii, încheiat în anul 1091, pledează mai multe argumente: a) invazia păgînilor s-a produs în imperiul bizantin (*Griklandi*), b) conducerea trupelor bizantine o avea împăratul Alexe I Comnenul (Kirjalax), c) în timpul luptelor pecenegii au folosit tabere fortificate cu care, d) printre mercenarii din armata bizantină s-au numărat detașamente de varegi, franci și flamanzi, e) în prima parte a războiului armata grecească a suferit un eșec, ajungînd într-o situație grea, f) toponimul *Pezinavöllu* (*Cîmpiiile pecenegilor*) amintește de numele tribului turanic care năvălise în imperiu, g) expediția lui Alexe s-a desfășurat în regiuni locuite de vlahi, în Balcani, unde existau mai multe „țări ale vlahilor” (*Blökumannaland*), h) în vremea lui Alexe I garda varegă dispunea la Constantinopol de cel puțin un lăcaș de cult.

Menționarea luptătorilor flamanzi în legendele islandeze despre Olaf cel sfînt pledează pentru localizarea luptei descrise în izvoarele nordice la Lebunion, de la 29 aprilie 1091. Detașamentul flamand oferit împăratului de către Robert de Frisia nu a luat parte, din cîte reiese din *Alexiada*, la nici o luptă de anvergură în afară de cea de la Lebunion, întrucît foarte curînd după ce a fost pus la dispoziția lui Alexe, bazele a dispus trimiterea sa în Nicomedia, pentru a preveni atacul turcilor, și s-a reîntors de acolo, în Balcani, doar cu cîteva luni înainte de înfrîngerea definitivă a pecenegilor, perioadă cînd nu au mai avut loc lupte importante.

Motivul legendar al ajutorului dat varegilor de către regele lor sfînt a fost împrumutat probabil din tradiția istorico-religioasă a Bizanțului.

Literatura bizantină cu caracter religios menționează încă din perioadele timpurii de existență a Imperiului de răsărit numeroase intervenții supranaturale în luptele grecilor cu unii năvălitori păgîni sau cu alți adversari. Ajutoarele miraculoase apar în perioadele de mari pericole pentru stat, cum au fost acelea create de invaziile perșilor, avarilor și slavilor ²⁸¹.

Cel mai des prezentată în ipostaza de protectoare în lupte a creștinilor era sf. Fecioară, aparițiile ei avînd sensul unui sprijin supranatural cu o profundă semnificație psihologică ²⁸². Binecunoscute sînt îndeosebi legendarele intervenții ale sf. Fecioare atunci cînd principii kievieni Askold și Dir au atacat Constantinopolul ²⁸³ și în timpul campaniei întreprinse de Ioan II Comnenul contra pecenegilor ²⁸⁴.

De un renume cu totul deosebit s-au bucurat în Bizanț minunile sf. Demetrios, patronul Thessalonicului. În acest oraș, al doilea ca mărime din imperiu, cultul său era extrem de răspîndit, fiindu-i atribuite numeroase și remarcabile miracole. În momente critice pentru oraș sf. Demetrios ar fi

²⁸¹ N. H. Baynes, *Analecta Bollandiana*, 67, (Mélanges Paul Peeters, I), Bruxelles, 1949, p. 165 și urm.

²⁸² *Ibidem*. Cf. și A. Couret, *Revue des questions historiques*, 10, 1876, p. 82–83.

²⁸³ *Cronica lui Nestor*, p. 44–45; C. de Boor, *ByzZ.*, 4, 1895, p. 445 și urm.; F. Dvornik, *Les Slaves, Byzance et Rome au Xe siècle*, Paris, 1926, p. 58–59.

²⁸⁴ Nicetas Choniates, p. 21–22.

salvat pe locuitori de la foamă, epidemii și atacuri ale dușmanilor, între care amintim pe cele ale avarilor, slavilor și bulgarilor ²⁸⁵.

Referindu-se la *Saga lui Harald Hardrádi*, marele bizantinolog V. G. Vasilievski a arătat că episodul miracolului sf. Olaf constituie o replică nordică a unei legende de mare circulație în Bizanțul medieval despre salvarea Thessalonicului de către sf. Demetrios cu prilejul atacului întreprins aici de bulgari în anul 1041 ²⁸⁶, părere împărtășită și de G. Schlumberger ²⁸⁷. Dacă ideea preluării laturii miraculoase a episodului intervenției regelui norvegian din legendele bizantine merită să fie luată în considerație, în schimb părerea că întreg pasajul din *sagas* despre expediția din *Blökumannaland* ar fi fost inspirat de răscoala bulgarilor din 1040—1041 nu se poate accepta. Trebuie să arătăm că V. G. Vasilievski a avut în vedere când a emis această ipoteză numai miracolul sf. Olaf reproduș în *Haralds-saga Hardrádi* ²⁸⁸, care, comparativ cu *Óláfs saga ins helga* și *Heimskringla*, este mult mai sărac în detalii privind lupta cu păgînii.

Cronicarii bizantini vorbesc despre izbucnirea unei mari răscoale a bulgarilor în anii 1040—1041, avînd în frunte pe Petru Delean (sau Dolian) precum și alte căpetenii ²⁸⁹. În primul an al răscoalei, după cucerirea mai multor orașe, răsculații ajung pînă la Thessalonic, fără însă să se decidă să-l atace ²⁹⁰. Potrivit unor izvoare, contra bulgarilor s-ar fi îndreptat însuși împăratul Mihail al IV-lea, dar intervenția sa nu s-ar fi soldat cu rezultate deosebite ²⁹¹. În 1041, odată cu alăturarea de partea răsculaților a lui Alusian, strateg în Theodosiopolis, bulgarii întreprind o nouă ofensivă. Se spune că 40 000 de oșteni ar fi atacat Thessalonicul, al cărui comandant era pe atunci Constantin, nepotul lui Mihail al IV-lea ²⁹². Prezența împăratului la luptele de la Thessalonic nu este atestată. După ce, timp de șase zile, au făcut față cu greu asediului, locuitorii Thessalonicului adresează rugăminți patronului orașului, sf. Demetrios, pentru a-i ajuta. Poarta orașului este deschisă și printr-un atac surpriză bulgarii sint învinși și puși pe fugă, după ce au lăsat pe cîmpul de luptă 15 000 de morți ²⁹³. Strălucita victorie a fost atribuită sf. Demetrios. Prizonierii bulgari susți-

²⁸⁵ De S. Demetrio martyre Thessalonicae in Macedonia, ed. C. Bye, in *Patrologia graecae*, CXVI, ed. J.- P. Migne, Paris, 1891, col. 1081—1430; M. Goleșcu, RHSEE, 14, 1937, 1—3, p. 26—35; F. Barišić, *Чуда Димитрија Солунског као историски извори*, Belgrad, 1953; A. E. Vacalopoulos, *A History of Thessaloniki*, Thessalonik, 1963, p. 20—22; V. Tăpkova-Zaimova, in *Byzantinobulgarica*, III, Sofia, 1969, p. 119—123.

²⁸⁶ V. G. Vasilievski, *Варяго-русская* ..., p. 268—270.

²⁸⁷ G. Schlumberger, *L'Épopée byzantine a la fin du dixième siècle, III, Les Porphyrogénètes Zoe et Théodora (1025—1057)*, Paris, 1905, p. 306.

²⁸⁸ V. G. Vasilievski, *Варяго-русская* ..., p. 268—269. Într-un alt capitol al celebrei sale lucrări (p. 366) marele bizantinolog rus, referindu-se la informațiile din *Saga sf. Olaf* despre franci și flamanzi, se întreba, pe bună dreptate, dacă în *sagas* nu s-a făcut confuzie între două fapte reale din istoria Bizanțului.

²⁸⁹ Cedrenus, vol. II, p. 527—533; Cecaumeni *Strategicon* et incerti scriptoris ..., p. 28 și 97; Psellos, vol. I, p. 76—83; Attaliates, p. 8—9; Zonaras, XVII, col. 191—196. Cf. și C. J. Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, Praga, 1876, p. 203—204; A. Fr. Gfrörer, *Byzantinische Geschichte*, III, Graz, 1877, p. 210—217; G. Schlumberger, *op. cit.*, p. 287—310; O. Tafrali, *Thessalonique des origines au XIVe siècle*, Paris, 1919, p. 169—172; W. N. Zlatarski, *Suomalaisen Tiedeakatemia Toimituksia*, Ser. B, 27, Helsinki, 1932, p. 354—363; G. G. Litavrin, *Болгария и Византия в XI-XII вв.*, Moscova, 1960, p. 376—396.

²⁹⁰ Cedrenus, vol. II, p. 529.

²⁹¹ Psellos, vol. I, p. 78; Attaliates, p. 8.

²⁹² Cedrenus, vol. II, p. 531—532.

²⁹³ *Ibidem*, p. 532.

neau că au văzut în fruntea rîndurilor grecilor luptînd un tînăr călare vărsînd foc asupra lor ²⁹⁴. Puțin mai tîrziu, după această înfrîngere, Alusian, pentru a recăpăta încrederea bizantinilor, îl surprinde pe fostul aliat Delean și pune la cale orbirea lui ²⁹⁵.

Potrivit unei alte legende, într-un caz similar, asediul slavilor din anul 597, sf. Demetrios se ivise în ajutorul Thessalonicului pe un cal alb, înveșmîntat tot în alb ²⁹⁶.

În mare parte asemănător este redată în *Viața sf. Luca din Demena* intervenția în lupta contra sarazinilor a sfintului sicilian Luca. În lucrarea menționată, scrisă la puțină vreme după moartea sfintului, survenită în anul 993, se relatează că sfintul Luca ar fi apărut în ajutorul compatrioților săi pe un cal alb înconjurat de flăcări ²⁹⁷.

Consemnăm, de asemenea, informația lui Constantin Porphyrogenetul despre atacul slavilor răsculați din Peloponez asupra orașului Patras, din vremea împăratului Nicephor I (802—811), și intervenția în luptă a apostolului Andrei. Porțile orașului asediat sînt brusc deschise și grecii, în frunte cu apostolul călare, atacă prin surprindere, cu succes, pe dușmani. Luînd cunoștință despre victorie împăratul a ordonat ca prăzile de război să fie închinat bisericii din Patras care purta numele apostolului ²⁹⁸.

Se constată prin urmare în literatura religioasă grecească prezența anumitor teme comune pentru un mare număr de legende asupra miracolelor înfăptuite de sfinți în luptele împotriva atacatorilor imperiului.

Fondul istoric din legende nordice despre miracolul lui Olaf cel Sfînt are destul de puține tangente cu datele relatate de cronicile bizantine privind evenimentele prilejuite de asediul Thessalonicului. În schimb, latura legendară din izvoarele bizantine și nordice este aproape identică și originea ei în acestea din urmă poate fi ușor dedusă.

Anumite amănunte din pasajul luptei cu păgînii din legende despre sf. Olaf este totuși posibil să fi fost inspirate din evenimentele războiului cu bulgarii. Ne referim la precizarea din *Haraldssaga Hardrádi* că în armata păgînă luptau mai mulți regi, precum și la faptul că în celelalte *sagas* despre Olaf se spune că regele păgînilor era orb. Or, din relatările istoricilor bizantini știm că la conducerea armatei bulgarilor se aflau mai mulți conducători (Delean, Alusian, Tichomir, Ibatza) și că cel mai important dintre ei (Delean) a fost orbit.

Transmiterea motivului legendar al intervenției în luptă a sf. Demetrios în lumea scandinavă se poate explica prin participarea unor efective varege, în frunte cu Harald Hardrádi, la luptele cu răsculații bulgari din anii 1040—1041. Prințul norvegian își oferise serviciile împăratului Mihail al IV-lea, împreună cu 500 de compatrioți, luînd parte la mai multe acțiuni războinice, unde se remarcă în mod deosebit. Participarea sa la războiul cu bulgarii și la luptele de la Thessalonic se admite pe baza informațiilor oferite de mai multe categorii de izvoare. În cel mai clar dintre ele,

²⁹⁴ *Ibidem*.

²⁹⁵ Psellos, vol. I, p. 81; Cedrenus, vol. II, p. 533.

²⁹⁶ V. G. Vasilievski, *Варяго-русская* ..., p. 269.

²⁹⁷ G. da Costa-Louillet, *Byzantion*, 29—30, 1959—1960, p. 142—146.

²⁹⁸ Constantinus Porphyrogenitus, cap. 49, p. 218—219.

datînd din a doua jumătate a secolului al XI-lea, se spune explicit că Harald l-a însoțit pe bazileu în campania întreprinsă contra lui Doliian în Bulgaria ²⁹⁹. Un alt izvor bizantin amintește că la luptele de la Thessalonice au participat de partea grecilor și așa-numiții τῶν μεγάλων ³⁰⁰, adică un detașament vareg ³⁰¹. Menționăm și faptul că scaldu Thjodolv îl numește pe Harald „nemicitor al Bulgariei” (*Bolgara brennir*) ³⁰². În sfîrșit, în celebra inscripție runică de pe statuia leului de marmoră din portul Pireu, transportată ca pradă, în anul 1687, la Veneția, sînt amintite numele mai multor varegi, printre care și Harald Håfi (*Harald cel de talie înaltă*), probabil șeful lor. Acești varegi ar fi ocupat Pireul și ar fi impus locuitorilor săi o amendă mare „din cauza insurecției poporului grec” ³⁰³. Harald Håfi a fost identificat cu Harald Hardrádi, iar ceilalți varegi cu unii însoțitori ai prințului ³⁰⁴. Insurecția la care face aluzie inscripția runică s-a declanșat probabil în aceeași vreme cu răscoala bulgarilor, eventual determinată de aceasta ³⁰⁵.

Cum însuși Harald avea veleități de poet, iar în suita sa se aflau mai mulți scalzi, între care și Halldor Snorrason, la răspîndirea în țările nordului a legendelor despre faptele sale vitejești din timpul cît a fost în solda Bizanțului, precum și la adoptarea unui mare număr de motive literare din lumea mediteraneană, a contribuit chiar el și însoțitorii săi ³⁰⁶.

Cicluri tematice întregi din creațiile epice scandinave s-au născut prin preluări și adaptări din bogatul tezaur literar de tradiție mediteraneană. Geneza multor legende, mai ales a celor care preamăresc faptele de vitejie a eroilor nordici, trebuie căutată în mitologia grecească și romano-bizantină. Vom aminti printre ele poemele de mare popularitate conținînd relatarea stratagemelor folosite de războinicii varegi pentru cucerirea unor cetăți și orașe, toate aceste procedee fiind cunoscute mai de mult în literatura regiunilor mediteraniene ³⁰⁷. Numeroase *sagas* manifestă un mare interes pentru evenimentele legate de viața politică de la Constantinopol, în relatarea cărora introduc și personaje împrumutate din istoria țărilor scandinave, asupra lor manifestîndu-se totodată pregnante influențe ale literaturii medievale din sudul și apusul Europei ³⁰⁸.

Legende islandeze și norvegiene despre miracolul regelui sfînt Olaf s-au inspirat, prin urmare, dintr-un eveniment real, războiul lui Alexe

²⁹⁹ Cecaumeni *Strategicon* et incerti scriptoris ... , p. 97.

³⁰⁰ Cedrenus, vol. II, p. 532.

³⁰¹ V. G. Vasilievski, *Варяго-русская* ..., p. 277; G. Schlumberger, *op. cit.*, p. 304—305; G. G. Litavrin, *Болгария и Византия* ..., p. 390.

³⁰² SHI, VI, p. 121.

³⁰³ C. C. Rafn, *Inscription runique du Pirée*, Copenhaga, 1856, *passim* (textul original și traducerea inscripției la p. 12—13 și 27—28).

³⁰⁴ *Ibidem*, p. 16—17 și 20—22; C. Hopf, *op. cit.*, p. 147—148.

³⁰⁵ C. C. Rafn, *Inscription runique* ..., p. 16—20.

³⁰⁶ Ad. Stender-Petersen, *op. cit.*, p. 152.

³⁰⁷ *Ibidem*, p. 153—155.

³⁰⁸ De pildă, cunoscutul episod al fastuoasei primiri făcută lui Sigurd, regele Norvegiei, la Constantinopol, de către Alexe Comnenul, consemnat și de către Snorri Sturluson (*Heimskringla*, în C. C. Rafn, *Antiquités russes* ..., p. 384—387), dar asupra căruia izvoarele grecești păstrează tăcerea, prezintă surprinzătoare asemănări cu alte relatări ale ceremoniilor de primire la curțile unor suverani europeni (F. Chalandon, *op. cit.*, p. 256—257, nota 2) ceea ce indică și originea lui.

Comnenul cu pecenegii, încheiat prin lupta de la Lebunion, precum și din tradițiile istorico-religioase ale Bizanțului despre intervențiile supranaturale în luptă a unor sfinți în ajutorul creștinilor, probabil din intervenția sf. Demetrios contra bulgarilor care atacaseră Thessalonicul în anul 1041.

Prin faptul că toponimul *Blökumannaland* din legendele despre miracolul sf. Olaf în Bizanț se identifică cu țara *vlahilor*, putem admite, având în vedere și asemănarea de nume, că etnonimul *Blakumen* din inscripția de la Sjonhem reprezintă denumirea veche scandinavă a vlahilor. Vlahii (*Blakumen*) amintiți în inscripție pot fi localizați nu numai la răsărit de Carpați, așa cum au considerat cei mai mulți istorici, ci și în Peninsula Balcanică, unde, de asemenea, puteau să intre în contact cu varegii.

Precizarea că Rodfos a fost ucis în timpul unei călătorii exclude posibilitatea ca el să fi fost un mercenar în serviciul împăratului sau a cneazului kievean. Se poate admite însă că făcea parte dintr-un grup de pelerini care se îndreptau spre Sfântul Mormint sau, mai probabil, dintr-un grup de negustori în drum spre Constantinopol. Numeroase alte inscripții scandinave menționează călătorii spre Constantinopol sau Ierusalim ³⁰⁹.

Drumul din Scandinavia spre Bizanț, „de la varegi la greci”, deschis probabil încă de la sfârșitul secolului al VIII-lea și începutul secolului al IX-lea ³¹⁰, unea Marea Baltică cu Marea Neagră pe Neva, lacul Ladoga, Volhov, lacul Ilmen, Lovat și Nipru, cea mai mare parte a lui utilizând căi de apă navigabile ³¹¹. De la vărsarea Niprului în mare spre Bosfor navigația se făcea de-a lungul coastei vestice a Mării Negre, așa cum reiese foarte clar din *De administrando imperio* ³¹² și din cronica atribuită călugărului Nestor ³¹³. Omorîrea lui Rodfos de către vlahi se putea întâmpla deci și de-a lungul litoralului de vest al Mării Negre, mai probabil la sud de gurile Dunării, căci regiunea de stepă dintre Nipru și Dunăre era controlată de triburile nomade turanice.

Ipoteza potrivit căreia omorîrea lui Rodfos ar fi avut loc la răsărit de Carpați nu poate fi nici ea exclusă. După cum rezultă din mai multe izvoare documentare, partea de nord a Moldovei era locuită în secolele XI—XII de o numeroasă populație românească ³¹⁴. Pentru prezența varegilor în regiunile de la vest de Nipru, pe lângă mențiunile din cronicile rusești, pledează datele toponimiei ³¹⁵ și descoperirile unor obiecte de

³⁰⁹ K. Oberleitner, *op. cit.*, p. 15; T. J. Arne, *op. cit.*, p. 11—12; Fr. Braun *op. cit.*, p. 162—167; S. B. F. Jansson, *op. cit.*, p. 19 și urm.

³¹⁰ Al. Bugge, *op. cit.*, p. 227 și urm.; V. A. Mošin, *Byzantinoslavica*, 3, 1931, p. 50—54.

³¹¹ P. Riant, *op. cit.*, p. 63 și urm.; W. Heyd, *Histoire du commerce du Levant au Moyen Âge*, I, Leipzig, 1923, p. 68—74; S. V. Bernstein-Kogan, *Вопросы географии*, 20, 1950, p. 239 și urm.; V. G. Fomenko, *Археографический ежегодник за 1963 год*, Moscova, 1964, p. 23—31.

³¹² Constantinus Porphyrogenitus, cap. 9, p. 78—79.

³¹³ *Cronica lui Nestor*, p. 59.

³¹⁴ A. S. Petrușevici, *Кто были Болоховские князья?*, Lvov, 1877; N. Drăganu, *Românii ...*, p. 223 și urm.; A. V. Boldur, *Contribuții ...*, p. 120 și urm.; idem, *Românii și strămoșii lor*, Iași, 1943, *passim*; C. C. Giurescu, *Trguri sau orașe ...*, p. 32—35 și 37—39.

³¹⁵ V. A. Mošin, *op. cit.*, p. 289.

proveniență scandinavă ³¹⁶. Un vîrf de teacă din bronz, datat în secolele XI—XII, caracteristic pentru varegii stabiliți în regiunile est-baltice, s-a descoperit și în Moldova, în apropiere de Bîrlad ³¹⁷. Este posibil ca varegii, în dorința de a ajunge în Bizanț, să fi încercat să găsească și alte căi decît aceea de pe Nipru, extrem de riscantă mai ales în zona pragurilor datorită pericolului reprezentat de popoarele turanice ³¹⁸. Îndreptîndu-se spre vest, ei au putut veni în contact cu vlahii nord-dunăreni.

Problema localizării precise a regiunii unde a avut loc tragicul sfîrșit al varegului din Gotland rămîne fără un răspuns exact. Se poate admite, precum am văzut, că Rodfos i-a întîlnit pe vlahi fie la nord de Dunăre, în nord-estul României de astăzi, fie în estul Peninsulei Balcanice, regiuni în care atît prezența vlahilor cît și a varegilor este atestată la începutul mileniului al II-lea.

Etonimul *Blökkumenn* din „istoria lui Eymund și a regelui Olaf” (*Eymundarpátttr*), care completează *Saga sf. Olaf*, inclusă în *Flateyjarbók*, trebuie considerat, după părerea noastră, la fel ca și *Blakumen* din inscripția de la Sjonhem, ca reprezentînd denumirea nordică a vlahilor.

Problema localizării acestor vlahi comportă, și în acest caz, serioase dificultăți. Legată de aceasta este identificarea și localizarea turcilor (*Tyrkjr*), alături de care apar menționați vlahii (*Blökkumenn*) ³¹⁹. Cronicile vechi rusești numeau *turci* (*Topku*) pe uzi ³²⁰. Participarea uzilor la conflictul dintre Iaroslav și Sviatopolk este exclusă, dat fiind că pătrunderea lor în stepele din sudul Rusiei kievene a avut loc de abia în a doua jumătate a secolului al XI-lea ³²¹. Tot sub numele de *turci* (Τούρκοι) erau cunoscuți în literatura istorică bizantină din secolele IX—X, și ungurii ³²², nume aplicat anterior și chazarilor ³²³. Un grup de 500 de unguri însoțiseră pe Boleslav în expediția sa contra lui Iaroslav ³²⁴, dar cu siguranță că nu

³¹⁶ T. J. Arne, *op. cit.*, p. 34 și urm.

³¹⁷ Pentru analogii cf. T. J. Arne, *Einige Schwert-Ortbänder aus der Wikingerzeit*, în *Opuscula archaeologica Oskari Montelii septuagenario dicata*, 1913, p. 375 și urm., fig. 34—37; G. F. Korzhuhina, SA, 13, 1950, p. 67—68 și pl. 1/54—58.

³¹⁸ Încă Constantin Porphyrogenetul (cap. 2, p. 69—70) atrăsese atenția asupra riscurilor unei călătorii pe Nipru inferior în cazul lipsei unei înțelegeri cu pecenegii. (Cf. și Vl. Parhomenko, *Slavia*, 8, 1929, 1, p. 138 și urm.; B. D. Grekov, *Русская Русь*, Moscova-Leningrad, 1939, p. 242—245). Este binecunoscut sfîrșitul tragic a lui Sviatoslav după eșecul războiului din Bulgaria, surprins la trecerea pragurilor de hanul peceneg Kuria (*Cronica lui Nestor*, p. 77). Un destin asemănător este posibil să fi împărtășit și varegul Karl, în memoria căruia tovarășul său Grani a ridicat o piatră runică (*Krani : kerpi : half : pisi : iftir : kal : fi : laka : sin*) pe insula Berezan, la vărsarea Niprului în Marea Neagră, datată în secolul al XI-lea (R. W. V. Elliott, *Runes. An Introduction*, Manchester, 1959, p. 27; S. B. F. Jansson, *op. cit.*, p. 38—39. Cf. și N. V. Engovatov, SA, 1964, 4, p. 216, care datează inscripția în secolul al XII-lea).

³¹⁹ SHI, V, p. 270.

³²⁰ P. Golubovski, *op. cit.*, p. 77 și urm.; D. A. Rasovski, *Seminarium Kondakovianum*, 6, 1933, p. 8—11; S. A. Pletneva, MIA, 62, 1958, p. 217—218.

³²¹ Vezi nota anterioară.

³²² H. Schönenbaum, *Die Kenntnis der byzantinischen Geschichtsschreiber von der ältesten Geschichte der Ungarn vor der Landnahme* (*Ungarische Bibliothek, Erste Reihe*, 5), Berlin-Leipzig, 1922, p. 23 și urm.; Gy. Moravcsik, *ByzZ*, 30, 1929/30, p. 248—249.

³²³ J. Marquart, *op. cit.*, p. 54.

³²⁴ S. M. Soloviev, *op. cit.*, p. 211.

la aceștia se referă *saga*, căci în secolul al XI-lea ungurii nu mai erau numiți *turci*, iar Sviatopolk nu își găsisese refugiul și sprijin la unguri ci la pecenegi. Sub numele de *turci* se ascunde, după părerea noastră, tribul de neam turanic al pecenegilor, a căror participare la disputele pentru tron între Iaroslav cel Înțelept și Sviatopolk, din partea acestuia din urmă este confirmată de izvoarele rusești. După cucerirea Kievului de către Iaroslav, Sviatopolk fugise la pecenegi și revenise cu ajutor din partea acestora ³²⁵.

Vlahii, amintiți alături de *turci* în *Eymundarpáttir*, locuiau desigur în vecinătatea lor, la răsărit de Carpați, probabil în nordul Moldovei. În *Cronica anilor de demult* se spune că Sviatopolk l-a urmărit pe fratele său Sviatoslav, care se îndrepta spre Ungaria, pînă la Carpați ³²⁶. În această regiune a putut el să-și asigure participarea vlahilor de partea sa în disputele pentru tronul de la Kiev de după moartea lui Vladimir cel sfînt.

Evenimentele descrise în „istoria lui Eymund și a regelui Olaf” (*Eymundarpáttir*) din *Flateyjarbók*, cu prilejul cărora sînt menționați și vlahii, s-au consumat în a doua jumătate a deceniului al doilea al secolului al XI-lea. Potrivit *Cronicii anilor de demult* Sviatopolk s-a refugiat la pecenegi în 1018, revenind cu ajutor din partea lor, împotriva fratelui său, în anul precedent, urmărirea lui Sviatoslav pînă la Carpați avînd loc probabil spre sfîrșitul anului 1015 ³²⁷.

Răsunetul acestor evenimente în Scandinavia se explică prin participarea unui mare număr de mercenari varegi la luptele amintite. Izvoarele arată că Iaroslav recrutase la Novgorod o mie de varegi înainte de a porni prima oară spre Kiev, ulterior, după ce fusese înfrînt de fratele său în alianță cu Boleslav, regele Poloniei, solicitînd din nou ajutorul varegilor ³²⁸. Sviatopolk beneficia și el de sprijinul unui număr de varegi ³²⁹.

Tot pentru secolul al XI-lea, vlahii sînt amintiți în cronica lui Jan Dlugosz, redactată spre sfîrșitul secolului al XV-lea, alături de ruteni și pecenegi (*exercitum ex Ruthenis Pieczyngys et Wallachis*), ca participanți la o expediție condusă de cneazul Viaceslav, în anul 1070, împotriva regelui Poloniei Boleslav al II-lea ³³⁰. Istoricii români, începînd cu Dimitrie Cantemir, au considerat că relatarea cronicarului polonez privește pe vlahii din Moldova sau Galiția ³³¹.

³²⁵ *Cronica lui Nestor*, p. 119 și 121; S. M. Soloviev, *op. cit.*, p. 213. Fiul lui Vladimir lăsat zălog pentru garantarea păcii încheiate cu pecenegii, de care amintește episcopul Bruno în descrierea călătoriei sale din răsăritul Europei, se presupune că a fost Sviatopolk, ceea ce explică legăturile sale ulterioare foarte strînse cu pecenegii. Vezi S. A. Pletneva, *MIA*, 62, 1958, p. 216.

³²⁶ *Cronica lui Nestor*, p. 118.

³²⁷ *Ibidem*, p. 118—121.

³²⁸ *Ibidem*, p. 118—120. Cf. și *Прибавление къ Ипатьевской летописи*, în *Полное собрание русских летописей*, 2, Sanktpetersburg, 1843, p. 262 și urm. Cronicarul Thietmar von Merseburg amintește că în vremea lui Iaroslav locuiau la Kiev *maxime ex velocibus Danis*. Vezi Fr. Braun, *op. cit.*, p. 169; W. Kliutschewskij, *Geschichte Russlands*, I, Berlin, 1925, p. 129.

³²⁹ *Cronica lui Nestor*, p. 114.

³³⁰ Dlugosz, I, 1711, col. 265.

³³¹ D. Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, ed. Gr. Tocilescu, București, 1901, p. 384—385. Cf. și I. Minea, *Despre Dimitrie Cantemir. Omul. Scriitorul. Domnitorul*, Iași, 1926, p. 125; Th. Holban, *Arhiva*, 37, 1930, 2, p. 134; idem, *Arhiva*, 37, 1930, 3—4, p. 238; G. I. Brătianu, *ARMSI*, Seria III, Tom. 27, Mem. 2, 1944—1945, p. 49; C. C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe ...*, p. 32—33; Șt. Ștefănescu, *RRH*, 9, 1970, 1, p. 11.

Informațiile despre vlahii de la răsărit de Carpați din pasajul din *Eymundarpátttr*, ca și acela din *Historia Polonica* a lui Dlugosz, trebuie privite cu o oarecare rezervă dat fiind că ele sînt inserate în izvoare tîrzii și există posibilitatea ca în acestea să se facă confuzii ale numelor unor popoare sau să se transpună în secolul al XI-lea realități istorice de mai tîrziu, chiar dacă este de presupus că, înainte de a se fi alcătuit codexul mănăstirii de la Flatey, *Eymundarpátttr* ar fi circulat în Islanda în variante cu conținut identic, compuse foarte probabil cu peste două secole înainte de a se fi terminat codexul amintit.

În orice caz merită să fie subliniat că informația din izvorul islandez despre *Blökkumenn*, reprezintă cea mai veche mențiune a vlahilor din regiunile răsăritene ale României și una din cele mai vechi despre vlahii de la nordul Dunării în general.

Caracterul și valoarea documentară a informațiilor nordice asupra vlahilor (*Blakumen* din inscripția runică de la Sjonhem, *Blökkumenn* din „istoria lui Eymund și a regelui Olaf” (*Eymundarpátttr*) din *Flateyjarbók*) și a țării acestora (*Blökkumannaland*, în diferitele variante de scriere, din *Saga sf. Olaf*, *Heimskringla* și *Saga lui Egil și Ásmund*) diferă de la izvor la izvor, cele mai multe fiind însă sărace și lipsite de precizie. Cunoștințele foarte vagi despre situația geografică și etnografică din spațiul carpato-balcanic ale autorilor nordici explică caracterul întîmplător, și de multe ori legendar, al referirilor lor asupra vlahilor. Faptul că cei care au consemnat în scris știrile despre vlahi nu au intrat în contact direct cu aceștia, bazîndu-se numai pe datele transmise de negustori ori de mercenarii scandinavi din serviciul Bizanțului sau a Rusiei, și-a pus în mod negativ amprenta asupra veridicității și conținutului informațiilor transmise. Știrile din izvoarele nordice referitoare la vlahi și la țara lor, chiar dacă nu sînt de prea mare importanță pentru cunoașterea aspectelor diverse ale istoriei acestora, reprezintă mărturii indirecte ale rolului politic crescînd al vlahilor în sud-estul Europei la începutul mileniului II. Din acest punct de vedere ele confirmă știrile despre vlahi de altă proveniență.

INFORMATION ABOUT THE VLACHS IN THE NORTHERN MEDIAEVAL SOURCES

SUMMARY

In certain epigraphic and narrative Northern sources of the early mediaeval period there are written down news referring to the historical events of the South-East of Europe from the beginning of the second millenium, on which occasion the Vlachs and their places of inhabitanace are mentioned. The opinions expressed in the historical literature concerning the identification of some ethnonames and the locating of events referred to in the mentioned sources are far from having arrived at a common viewpoint, for which reason we shall take back some of the problems the analysis of these mediaeval texts poses.

In the Runic inscription of Sjonhem (Gotland), of the 11th century we are told that the Vareg Rodfos was killed during his travelling abroad,

by a population called *Blakumen*. This population was identified either with the Romanians or with the Cumans, or with a mingled Romanian-Cuman population, located especially in the Eastern regions of the Carpathians and seldom in the Balkan Peninsula.

Some interesting references to the historical events in the South-East of Europe also contain some mediaeval Iceland and Scandinavian legends concerning the miracles of the king of Norway, Olaf the Saint. The common essence of these legends consists in the description of a battle between the Pagans and the Byzantines, in the latter's army being a Vareg detachment too. At a critical moment of the battle, Olaf takes Vares' part whom he helped to defeat the Pagans.

The oldest preserved text referring to this miracle of Saint Olaf is the hymn-poem (*drápa*) of Einarr Skulasson entitled *Geisli* (*The Ray*), composed in 1153. In *Geisli* the battle with the Pagans is mentioned to have taken place at *Pezinavöllum*. Saint Olaf's miracle is also told in many prose legends (*sagas*). One of *Saint Olaf's sagas* (*Ólafs saga ins helga*) called *historical* is attributed to Snorri Sturluson (1178—1241), a great man of letters and politician of Iceland. This *saga* is to be found — without essential changes — in the *Nóregs Konunga sögur* (*The legends of the Kings of Norway*) also known as *Heimskringla* (*The Cercle of the World*) composed by Snorri Sturluson between 1220—1230. In an episode of both *Saint Olaf's saga* and *Heimskringla* there is the narration of a military expedition of *Kirjalax* in *Blökumannaland* against the Pagans, who had invaded *Griklandi*. The battle took place at *Pezinavöllu*, where the Greek and the Franks and Flemings detachments were rejected. The Vares interfered in the battle invoking Saint Olaf's help, promising to build him a church at *Miklagard* (Constantinople). With the help of their holy king the Vares succeeded in entering the wagon camp of the Pagans and in making prisoner their blind king.

The historians who analysed this fragment identified *Kirjalax* with the emperor Alexis I Comnenus, the toponymic *Pezinavöllu* was translated by the *Fields of the Pechenegs*, while for *Blökumannaland* was suggested the significance: *Vlachs' Land*, *Cumans' Land*, *The Land of Vlachs and Cumans*, or *The Land of the Black Cumans*. The same differences in opinions are to be found in the dating of the events described in the *sagas*. Some historians consider that the battle took place in 1094 or 1114 with the Cumans, and others in 1121—1122 with the Pechenegs.

The mythical intervention of Saint Olaf is also related in *Harald Hadradi's Saga* from the beginning of the 13th century, preserved in the Iceland manuscripts *Morkinskinna* and *Flateyjarbók*, but which do not mention the place of the conflict. The events are dated during the reign of *Mikael Katalactus*, a changed name of the emperor Michael V Calaphatis, whom the Northern authors confuse with his predecessor Michael IV Paphlagonian.

In the version of the *Saint Olaf's Saga*, kept in *Flateyjarbók*, a manuscript composed between 1387—1395, the history of Eymund and of king Olaf (*Eyunmdárpáttir*) is inserted. This version is not to be found in other collections of manuscripts which contain descriptions of the Vareg Eymund's adventures in Russia, where he enters the service of king Iarisleiv (Jaroslav). In a fragment we are told about the elder brother of the king

Jaroslav, with whom the latter was at fight, on the point of invading the land with an army made of *Tyrkjr*, *Blökumenn* and other "cruel nations". The analysis of the Russian sources gives us the opportunity to date these events in 1018. The ethnoname *Blökkumen* is considered to refer to the Vlachs both because of the close relation between their names and the place of events related in the *saga* — the North of the Black Sea.

We must also remark the similitude between the *Blökkumenn* and *Blakumen* of the Sjonhem inscription as well as with *Blacmanni* mentioned in the *Historia Danica*, by Saxo Grammaticus. In the 7th book of the chronicle we are told about the seafight of Alf, son of king Sigar of Denmark, with the people called *Blacmanni*. They were considered to be Vlachs by E. Lozovan, whose opinion we adopt too, because we do not consider possible that Romanian sailors should have reached the Baltic Sea at the beginning of the second millenium. At the same time, we consider as ungrounded the identification with the Vlachs of the anthroponymies Floccus and Wasce or Wilcze from the 6th book of *Historia Danica*.

The toponymic *Blökumannaland* appears also, except the legends of Saint Olaf, in the *Saga of Egil and Ásmund*, composed in the 14th century. In this *saga* we are told about a fighter named *Visinn* of *Blökumannalandi*. *Visinn*'s name was considered to be connected with *Wizzi* or *Vesii*, a Finic tribe of the North-East of Europe. Like in other works of the same type, in the *Saga of Egil and Ásmund* some toponymics are fictiously inserted just to provide a place for the action, the more so because this *saga* contains almost only legendary elements. Because of this, the significance of the mention *Blökumannalandi* is difficult to state precisely.

Coming back to the legends of the miracle of the Norwegian king in the Byzantium, although the fantastic element is dominant, the historical background is obvious.

Blökumannaland must be located in accordance with the indications of the *sagas* in *Griklandi*, namely the Byzantine Empire. The possibility of identifying *Blökumannaland* with *Black Cumania* seems to be out of place because during the time of the Comnenus emperor in the South of the Danube there was no Cumania at all. The only Byzantine military expedition to the North of the Danube, organized by Alexis I, is known in 1114, when a small Greek detachment followed the Cumans for three days without engaging a battle.

It is obvious that the Northern sources cannot refer to this expedition in which actually no battle took place. We consider more plausible the identification of *Blökumannaland* with a *Land of Vlachs* in the Balkan Peninsula where during the early Middle Ages the sources certify the presence of a numerous Romanic population. The Vlachs lived mainly in the mountaneous regions where their "lands" enjoyed semi-autonomy. The Scandinavian mercenaries would have established direct contacts with the Vlachs several times, fighting together with them in the Byzantine armies as it happened in 1027 in South Italy and in the war with the Pechenegs in 1091.

In our opinion the fight with the Pagans described in the Northern legends about Saint Olaf must have taken place during the war with the Pechenegs which ended in 1091 by the famous battle of Lebunion, a hypothesis grounded on several arguments: a) the Pagan invasion took

place in the Byzantine Empire, b) the army commander of the Byzantines was emperor Alexis I Comnenus (*Kirjalax*), c) during the battles, the Pechenegs used camps entrenched with wagons, d) among the mercenaries of the Byzantine army there were detachments of Varegs, Franks and Flemings, e) during the first part of the war, the Greek army was not in the best position, f) the toponymic *Pezinavöllu* (*the Fiels of the Pechenegs*) reminds of the name of the Turanic tribe who invaded the empire, g) Alexis's expedition took place in the regions inhabited by the Vlachs in the Balkans where existed several *Lands of Vlachs* (*Blökumannaland*), h) during the reign of Alexis I, the Varg guard took possession of at least one worship place in Constantinople. The mention of the Flemish warriors pleads for locating the battle described in the Northern Sources at Lebunion on April the 29th 1091. The Flemish detachment offered by the Earl Robert of Frisia to the Emperor did not take part in any fight of some importance with the Pechenegs, as we can see in the work of Anna Comnen.

The supernatural motif of Saint Olaf's intervention in the fight, according to the Northern legends, was borrowed from the religious literature of Byzantium, where many such divine interventions are narrated in connection with the wars against the Pagans.

The identification of the *Blakumens* from the Runic inscription of Gotland with the Vlachs is also plausible due to the similitude of names and the fact that *Blökumannaland* of the legends concerning Saint Olaf's miracle has been proved to be translated *the Land of the Vlachs*. The Vlachs who killed the Varg Rodfos lived either in the region of the Black Sea coast of the Balkan Peninsula or, east of the Carpathians, where in 1018 the *Blökumenns of Eymundarpáttr* are attested.

The information of the Northern sources referring to the Vlachs and their country, even if not of much importance for the approach to the various aspects of their history, represent indirect testimony of the rising political role of the Vlachs in the South-East of Europe at the beginning of the second millenium. The fact that those who had written down the news about the Vlachs had not had a direct contact with them, and relied only on the data transmitted by merchants or by Scandinavian mercenaries in the service of the Byzantium or of Russia, had a negative influence on the contents of the information handed down to us.